

УДК: 658.8:725.42:620.9

С. А. МЕХОВИЧ, канд. екон. наук, профессор

А. С. КОЛЕСНИЧЕНКО, аспірант Національний технічний університет

“Харківський політехнічний інститут”, м. Харків

РИЗИКИ НЕПЛАТЕЖІВ НА ОПТОВОМУ РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ УКРАЇНИ

Проблема несовершенной системы финансового покрытия обязательств между участниками энергетического рынка является сегодня тормозящим фактором развития как для действующей, так и перспективной модели энергетического рынка. В данной статье проанализировано влияние рисков неплатежей на эффективность финансово-хозяйственной деятельности энергокомпаний.

Ключевые слова: неплатежи, управление рисками, оптовый рынок электрической энергии.

Проблема недосконалої системи фінансового покриття зобов'язань між учасниками енергетичного ринку є сьогодні гальмуючим фактором розвитку як для діючої, так і перспективної моделі енергетичного ринку. В даній статті проаналізовано вплив ризиків неплатежів на ефективність фінансово-господарської діяльності енергокомпаній.

Ключові слова: неплатежі, управління ризиками, оптовий ринок електричної енергії.

Вступ

Енергія відіграє велику роль в сьогоденні людини і є важливим показником життєвого рівня, потреба в ній зростає з кожним роком. Сучасний стан економічного розвитку та особливо енергетичної галузі свідчить, що дана проблема актуальна для нашої країни більше, ніж для інших представників міжнародних відносин, оскільки, виходячи з пропорцій до валового доходу, Україна споживає майже у чотири рази більше енергії порівняно з розвиненими країнами. Загострення проблеми покриття фінансових зобов'язань і неплатежів, які виникають між всіма учасниками ринку електроенергії, залишається актуальним для сучасного ринку, який перебуває у стані реформування, і тому потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання

Робота у сфері побудови та переходу до нової моделі енергетичного ринку в таких умовах стає ще більш важкою. Перед фахівцями постає завдання ефективно використати ресурси, якими володіє вітчизняний енергоринок, для здійснення повної поетапної його модернізації, вчасно виявити, оцінити та мінімізувати ризики, пов'язані з реформуванням діючої системи, спираючись не лише на міжнародний досвід, але й беручи до уваги ті фактори та закони, які характерні українському енергетичному співтовариству.

Аналіз публікацій

Висвітлення переваг та недоліків, пов'язаних з впровадженням в Україні нової моделі енергоринку, діагностика умов, які впливають на побудову конкурентного середовища, є основним науковим спрямуванням таких вчених та фахівців енергетичної галузі, як Дерзський В. Г., Комова С. К., Волков О. Є., Мозенков О. В., Казанський С., Ригова А., Томашик Я., Вільха В. та інші. В межах визначеної проблематики сьогодні набувають подальшого розвитку роботи, спрямовані на удосконалення системи фінансових розрахунків на енергоринку. Можна видокремити роботи Шевчука А. С., Левицького Ю. А., Лукіна С. В., Бежевця О., тощо. У той же час проблема, пов'язана з ризиком по оптовому ринку електроенергії на наш погляд потребує подальшого вивчення.

Основна частина

Купівля та продаж електричної енергії, виробленої в Україні, здійснюється сьогодні через єдиного посередника – Оптовий ринок електроенергії України (далі – ОРЕ). Діючий ринок,

заснований 1996 р. на основі моделі Пулу електроенергії Англії та Уельсу, свого часу дозволив створити підґрунтя для запровадження конкурентного середовища в галузі.

Проте в умовах економічної кризи 90-х років минулого століття новостворений ОРЕ зіткнувся з досить істотними проблемами. У першу чергу, це неплатежі, бартерні розрахунки та критично високий рівень заборгованості за електричну енергію. Лише невелика частка електроенергії оплачувалась грошовими коштами. З метою подолання цих проблем у 2000–2001 р.р. Урядом України було вжито низку заходів, які виправили ситуацію і забезпечили сталу тенденцію повної оплати за спожиту електроенергію.

Досвід впровадження моделі «єдиного покупця» в Україні, а також міжнародний досвід свідчить, що модель ринку електроенергії, який функціонує, має істотні недоліки. Проблеми у сфері ефективного ціноутворення та тарифоутворення на ринку, зменшення адміністративного впливу на управління грошовими потоками ОРЕ, створення сприятливого інвестиційного клімату у галузі та ефективної конкуренції у сфері вироблення та постачання електричної енергії можуть бути вирішені лише за допомогою докорінних змін у структурі та принципах функціонування електроенергетичного ринку.

Українськими фахівцями з допомогою міжнародних експертів було проаналізовано ситуацію в галузі та розглянуто можливі шляхи подальшого розвитку ринку електроенергії. У 2002 році консультаційними фірмами Енергетична консалтингова група і ІНЕКО-Менеджмент спільно з Українською міжбанківською валютною біржею була розроблена Концепція впровадження біржової торгівлі терміновими контрактами на електроенергію (далі – Концепція) [7].

Розроблена Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України передбачала здійснення заходів за двома напрямками:

- реалізація потенціалу існуючої моделі ринку шляхом вирішення нагальних поточних проблем;
- поетапний перехід від діючої моделі ринку електричної енергії «єдиного покупця» до повномасштабного конкурентного ринку двосторонніх контрактів з балансуємим ринком, який має забезпечувати балансування попиту та пропозиції в реальному часі.

Іншими словами, Концепція впровадження біржової торгівлі терміновими контрактами на електроенергію передбачала створення в Україні біржового ринку деривативів, базовим активом яких є електроенергія [8, стор. 73].

За Концепцією має бути здійснений поступовий перехід від поточної моделі оптового ринку електроенергії шляхом її подальшої лібералізації до перспективної моделі повномасштабного конкурентного ринку, який включатиме:

- ринок прямих товарних поставок електричної енергії, який функціонує на основі двосторонніх договорів купівлі-продажу електроенергії;
- балансуємий ринок електричної енергії;
- ринок фінансових контрактів;
- ринок допоміжних послуг [1].

На першому етапі розвитку біржового ринку деривативів з метою страхування цінкових ризиків передбачається впровадження торгівлі ф'ючерсними контрактами на електроенергію без її фізичного постачання.

Згідно з п. 14.1.45.4. Податкового Кодексу України ф'ючерсний контракт – це стандартизований строковий контракт, за яким продавець зобов'язується у майбутньому у встановлений строк (дата виконання зобов'язань за ф'ючерсним контрактом) передати базовий актив у власність покупця на визначених специфікацією умовах, а покупець зобов'язується прийняти базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену сторонами контракту на дату його укладення.

Ф'ючерсний контракт виконується відповідно до його специфікації шляхом постачання базового активу та його оплати коштами або проведення між сторонами контракту грошових розрахунків без постачання базового активу.

Виконання зобов'язань за ф'ючерсом забезпечується шляхом створення відповідних умов організатором торгівлі стандартизованими строковими контрактами [2].

Учасниками ринку фінансових контрактів, згідно з Концепцією, можуть бути енергогенеруючі компанії, постачальники електричної енергії за регульованим тарифом (за умови надання дозволу НКРЕ), постачальники електричної енергії за нерегульованим тарифом та великі споживачі.

Положення Концепції спрямовані на вдосконалення існуючої моделі ринку та подолання її основних недоліків – вирішення проблем накопиченої заборгованості та перехресного субсидіювання в галузі, вдосконалення механізмів конкуренції на існуючому ринку, вдосконалення системи державного регулювання, тощо.

Однак процес переходу від прогресивної системи енергетичного пулу, який було впроваджено Україною однією з перших в Європі, до вільного ринку двосторонніх договорів сьогодні ускладнений численними доповненнями адміністративного походження, що не відповідають принципам сприяння справедливій конкуренції [6, стор. 18].

Однією з принципових передумов розвитку, властивих вітчизняному ринку, є протиріччя між короткостроковими інтересами бізнесу та довгостроковими загальнодержавними завданнями. Йдеться про глобальні рішення щодо перебудови паливно-енергетичного балансу країни й окремих регіонів, електрифікації народного господарства, впровадження прогресивних технологій в електроенергетику, які являють собою наукомісткі та капіталомісткі проекти та програми. Будучи спрогнозованими на довгострокову перспективу, вони не відповідають безпосереднім інтересам бізнесу, який у більшості випадків керується критеріями поточної комерційної ефективності [5, стор. 57–58].

Окремої уваги та детальнішого розгляду заслуговує питання остаточного розв'язання проблеми неплатежів.

Працівниками фінансово-аналітичної групи ОРЕ зведено суми фактичної заборгованості суб'єктів енергоринку станом на 01.01 2012 р. (рис. 1) [3].

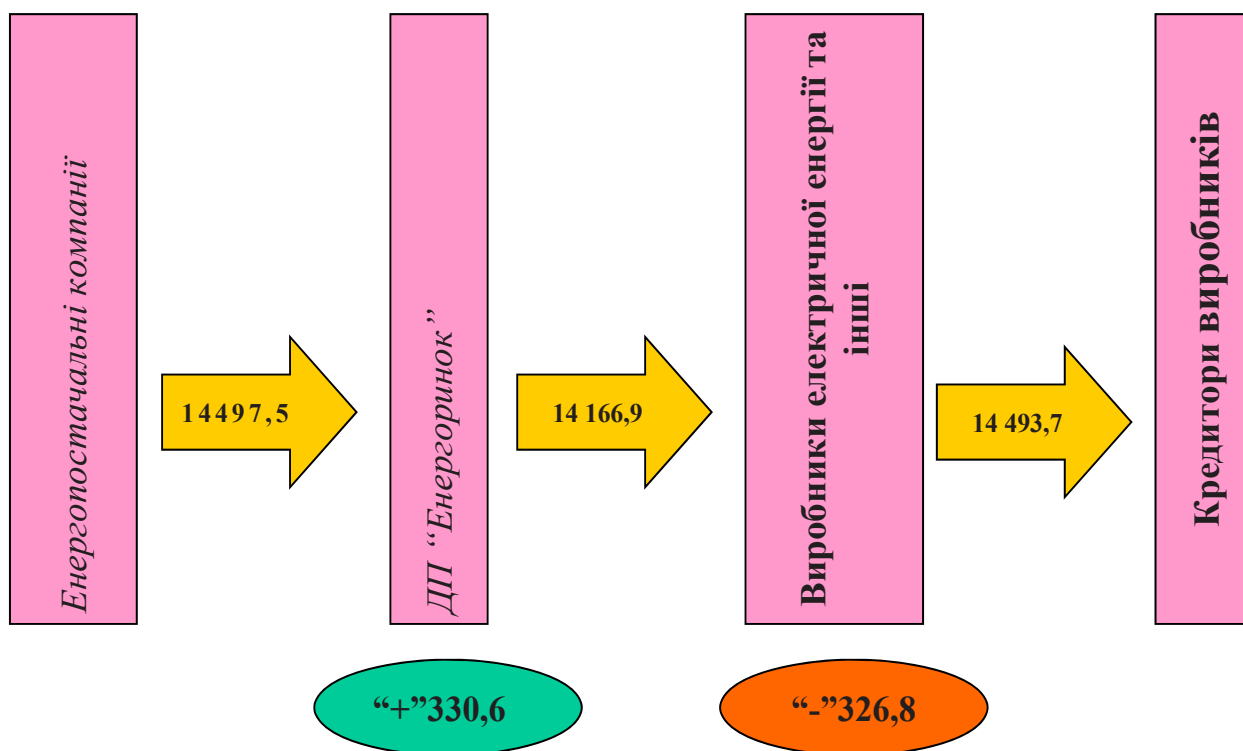

Рис. 1. Стан заборгованості учасників оптового ринку електричної енергії України станом на 01.01 2012 р. (млн грн)

Аналіз стану заборгованості учасників ОРЕ, зображений на рис. 1, свідчить, що величина загального взаємного боргу дещо перевищує 14 млн грн. Однак, якщо дебіторська заборгованість ДП “Енергоринок” з боку енергопостачальних компаній на 330,6 млн грн більша, ніж кредиторська заборгованість перед виробниками, то виробники електроенергії навпаки заборговують на 326,8 млн грн більше, ніж очікують отримати від ДП “Енергоринок”. Зображена на рис. 1 схема не є повною, оскільки борговий ланцюг починається вже на етапі виникнення заборгованості кінцевого споживача перед енергопостачальною компанією. Дана сума зіграє основну роль в формуванні наростаючого розміру заборгованості, яка в результаті досягне контрагентів, що кредитують виробника.

Сьогодні розроблені прогнози аналітиків та експертів стосовно зменшення сум фінансової залежності [3]. Вони демонструють досить неоптимістичні результати погашення заборгованостей на момент повного впровадження роботи ринку за новою моделлю (рис. 2).

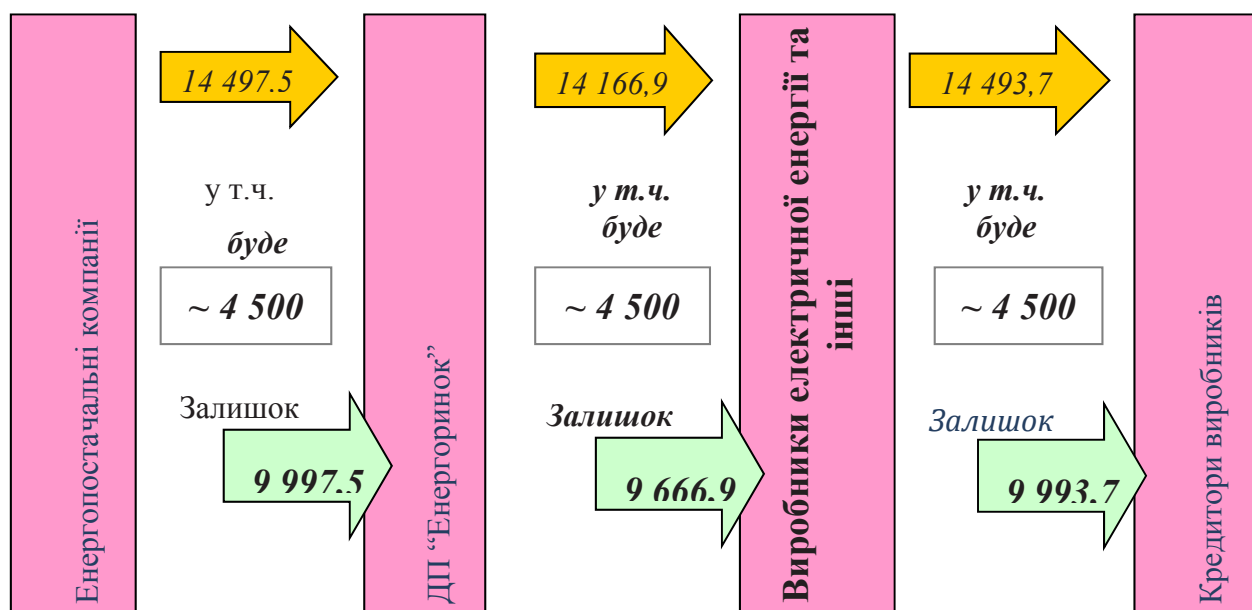

Рис. 2. Очікуваний обсяг заборгованості учасників оптового ринку електричної енергії України станом на дату впровадження нової моделі ринку (~ 01.01.2015 р.) (млн грн)

З рис. 2 видно, що прогнозна заборгованість усіх учасників ринку станом на 01.01.2015р. зменшиться з 14 млн грн на 4,5 млн грн і складе майже 10 млн грн. Тобто навіть половина боргу не буде погашено. Факт вражаючої суми заборгованості явище не спонтанне, і наростало роками.

У 2011 р. рівень поточної оплати енергопостачальних компаній за електроенергію, куплену з ОРЕ, у порівнянні з 2010р. зменшився на 0,5% та склав 97,3% від вартості товарної продукції [4].

Динаміка оплати постачальників за регульованим тарифом (далі – ПРТ) за електроенергію, куплену з ОРЕ, у 2009–2011 р.р. зображено у табл. 1 та рис. 3.

З табл. 1 та рис. 3 видно, що протягом першої половини року поточна оплата ПРТ за електроенергію, куплену на ОРЕ, має тенденцію до зростання, а починаючи з четвертого кварталу різко спадає. У 2011р. даний показник зменшився у порівнянні з 2010р. на 0,7% та склав 96,7% від вартості товарної продукції. Треба зазначити, що оплати зафіксовані з врахуванням доплати, що здійснюється до 15-го числа місяця, наступного за звітним.

Таблиця 1

Показники сум оплати ПРТ за електроенергію, куплену з ОРЕ, у 2009-2011 роках, у відсотках від вартості товарної продукції

Період	по місяцях												В сер. за рік
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
2009 рік	93,4	94,6	98,6	99,1	99,1	98,7	97,3	99	98,7	96,7	95,2	98,5	97,41
2010 рік	91,0	97,1	98,2	99,0	98,8	99,4	95,9	98,1	99,4	97,3	97,9	96,5	97,38
2011 рік	95,1	95,9	98,2	98,1	98,2	98,0	97,5	98,3	97,5	95,7	92,8	95,1	96,70

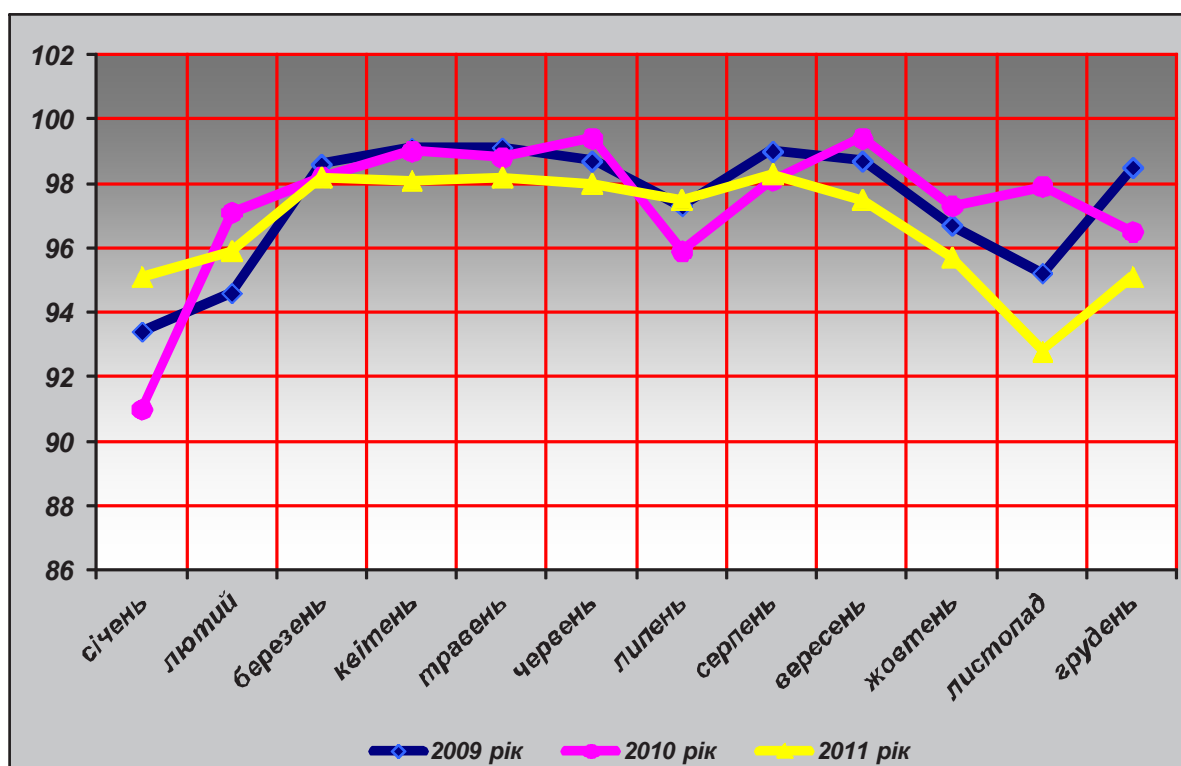

Рис. 3. Динаміка оплати ПРТ (з урахуванням доплат) за електроенергію, куплену з ОРЕ, у 2009–2011 роках

Аналіз існуючого стану погашення заборгованості всіх учасників ринку, а також висвітлення прогнозних значень, які не гарантують скорочення навіть половини боргу ставлять питання щодо утримання платежів на принципово важливому для енергетичної галузі і всієї економіки країни рівні. При впровадженні нової системи ринку електроенергії України необхідно водночас забезпечення вже досягнутих показників розрахунків за поточну електричну енергію і впровадження такого механізму розрахунків, при якому всі учасники ринку дотримувалися б своїх зобов'язань щодо розрахунків. Всі учасники ринку зобов'язані забезпечити своєчасне перерахування коштів Адміністратору розрахунків.

При цьому одним з найважливіших інструментів є впровадження міжнародних видів забезпечення управління ризиками на ринку балансування для захисту Оператора ринку від порушень учасниками ринку своїх фінансових зобов'язань щодо оплати Оператору ринку відповідних сум за небаланс між прогнозою та фактичною закупівлею або постачанням електроенергії у відповідному розрахунковому періоді. Система управління ризиками забезпечує функціонування ринку балансування, і якщо система розрахунків опиниться під

загрозою, це в свою чергу поставить під сумнів безпеку ринку електроенергії України.

Покриття різниці між сумою заборгованості та сумою неповного забезпечення стає можливим за умов створення резервів для оплати таких витрат і такі резерви повинні бути сформовані, що, в свою чергу, припускає додаткові витрати для учасників ринку.

Основними видами забезпечення управління ризиками є:

– акредитив – як фінансовий інструмент, завжди передбачає оплату і забезпечує пряме зобов'язання банку здійснити платіж на користь продавця (бенефіціар). При використанні акредитива не існує передумов порушення покупцем своїх грошових зобов'язань і виставлення продавцем вимог про сплату до покупця. Оскільки безвідкличні акредитиви забезпечують найбільшу надійність бенефіціару в тому, що він отримає свої гроші, даному виду акредитива віддають перевагу оператори ринків електричної енергії інших країн;

– банківська гарантія – у разі відсутності коштів у покупця для погашення своєї заборгованості перед продавцем, банк виступає гарантом і здійснює платіж за такої заборгованості. Вимога про сплату має спочатку бути надано клієнту банку, і тільки в другу чергу самому банку. При нестабільній роботі банківської системи, банківська гарантія є видом забезпечення зобов'язань, на підставі якої може і не виникнути платіж;

– порука материнської компанії – даний варіант забезпечення можуть використовувати лише ті учасники ринку, які мають материнську компанію, а тому цей вид забезпечення є недоступним для більшої частини учасників ринку, які не входять в існуючі холдинги. У нашій країні необхідне створення бази, що забезпечує інвестиційну активність для нових стратегічних інвесторів, що володіють необхідною компетенцією, фінансовими ресурсами і можливостями для організації проектного розвитку, і відповідають передбаченим законодавством та іншими нормативними актами спеціальним вимогам безпеки і критеріям європейської інтеграції України. При функціонуванні гідної нормативно-правової бази, можливо і поява нових вертикально-інтегрованих енергетичних компаній (фінансово-промислових груп, які об'єднують підприємства генерації і дистрибуції електроенергії, які могли б підвищити ефективність виробничого ланцюжка в галузі);

– довірчі або «ескроу» рахунки – в даний час, з погляду на чинне законодавство, неможливо використання довірчих рахунків. Законодавство, що регулює банкрутство, не передбачає можливість доступу до таких рахунків з боку Адміністратора розрахунків у разі банкрутства учасника ринку. Перешкодою для використання подібних рахунків є також податкове законодавство України. Можливість використання довірчих рахунків вбачається у разі встановлення режиму, подібного спеціальним рахункам, які зараз використовуються на оптовому ринку електроенергії, і поширення такого ж режиму на ринок балансування;

– страхування ризику неплатежу: страховим полісом покривається ризик несплати з боку учасника ринку в межах певної страхової суми і забезпечується захист Адміністратора розрахунків у разі непередбачуваних витрат у зв'язку з визнанням учасника ринку банкрутом або в разі невиконання ним своїх грошових зобов'язань [9].

В силу недосконалої інвестиційної бази у сфері генерації, передачі та постачання електроенергії, відсутності передумов для використання конкретних видів забезпечення управління ризиками енергоринку учасники ринку для покриття своїх витрат віддають перевагу саме банківському кредитуванню.

У зв'язку з нерівномірною оплатою енергопостачальних компаній за електроенергію, куплену на ОРЕ, та з метою забезпечення повних розрахунків з виробниками ДП «Енергоринок» у 2011 році було залучено кредитних коштів на загальну суму 6 902,5 млн грн, з яких повернуто 6 459,5 млн грн. Відсотки за користування кредитними ресурсами у розмірі 324,6 млн. грн. сплачено своєчасно [4].

Результати дослідження

Аналіз політики управління фінансовими ресурсами з метою мінімізації ризиків являє собою дуже глибокий та комплексний процес, і вимагає більш детального дослідження. Цьому

будуть присвячені подальші роботи.

Висновки

1. Темпи реформування вітчизняного ринку електричної енергії сьогодні набирають оборотів, вимагаючи акумулювання зусиль для вирішення питання ціноутворення та тарифоутворення на ринку, побудови сприятливого інвестиційного клімату, а також розвиненого конкурентного середовища.

2. Загрозлива величина неплатежів, що існують між учасниками ринку, гальмує всі основні дії, спрямовані на відтворення нової моделі ринку, відходячи від поетапного виконання Концепції.

3. Серед усіх видів забезпечення фінансових ризиків український енергетичний ринок працює при обмежених можливостях через відставання вітчизняної законодавчої бази та слабкість економічного плацтдарму.

Список літератури

1. Бежевець О. Перспективи застосування ф'ючерсних контрактів в енергетиці // Юргазета. – 06.08 2003 р. – № 2 (2). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/ru/oarticle/24/>

2. Податковий Кодекс України від 02.12 2010 р. (із змінами і доповненнями).

3. Євдокімов В. Щодо особливостей погашення заборгованості за електричну енергію, яка утворилась на ОРЕ / Доповідь на організаційно-виробничому зібранні Економічної Клініки "Український Менеджмент Інтелект" "Методологія розвитку та нові механізми функціонування оптового ринку електроенергії" (27.04 2012 р.).

4. Звіт ДП "Енергоринок" про основну діяльність у 2011 році [Електронний ресурс]: щорічні загальні збори членів ОРЕ / ДП "Енергоринок" // Державне підприємство "Енергоринок": офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.er.gov.ua/>.

5. Богачкова Л. Ю. Совершенствование управления отраслями российской энергетики: теоретические предпосылки, практика, моделирование. ВолГУ: Волгоградское научное издательство, 2007. – 421 с.

6. Гусев А. Энергетическое будущее создается сегодня // Энергия жизни. – 2009. – № 2 (5). – С. 17–20.

7. Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України. Схвалена Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11 2002 р. № 1789.

8. Левицький Ю. А. Проблеми і перспективи розвитку ринку електричної енергії України // Європейський вектор економічного розвитку. – 2009. – № 2 (7). – С. 68–80.

9. Волков А. Є. Доповідь начальника департаменту формування цін та розподілення потужностей ДП "Енергоринок" [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.er.gov.ua/data/konf2/doklad_Volkov.doc?wid...

RISK OF DEFAULT ON THE WHOLESALE ELECTRICITY MARKET UKRAINE

S. A. MEKHOVICH, Cand. Ekon. Scie. Pф.

A. S. KOLESNICHENKO, The graduate student

The problem of incomplete coverage of the financial obligations between the market participants today are an inhibiting factor for the development of both existing and prospective model of the energy market. In this article the impact of the risks of non-payment on the effectiveness of financial and economic activities of energy companies is analyzed.

Поступила в редакцію 05.09 2012 г.